

Zjawisko *déjà vu*: rys historyczno-teoretyczny

Tomasz Drożdż¹

Instytut Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego

DÉJÀ VU PHENOMENON: THEORETICAL AND HISTORICAL INTERPRETATIONS

Abstract. The aim of this paper is to present a historical context as well as the most important theories of the *déjà vu* phenomenon. They were divided into three categories: a) category, which stresses the brain mechanisms, b) category which includes psychological, psychodynamic and psychiatric mechanisms, and c) category, which includes parapsychological and paranormal mechanisms.

Pomimo znacznych osiągnięć współczesnej psychofizjologii, biofizjologii, neurofizjologii, neurologii oraz innych nauk pokrewnych, wciąż jeszcze nie poznano wielu tajemnic psychiki ludzkiej. Jedną z nich jest zjawisko *déjà vu*. Może ono występować w postaci zarówno nagłych odczuć niejasnej znajomości jakiegoś przedmiotu lub osoby, gdy wiadomo, że się ich nigdy nie spotkało, jak i przedłużających się stanów emocjonalnych, czasem wielogodzinnych, kiedy jakaś sytuacja lub odwiedzane miejsce wydają się znane, mimo iż wiemy doskonale, że nigdy przedtem tam nie byliśmy.

Chociaż termin „*déjà vu*” sugeruje doznania wzrokowe, może się on odnosić również do każdej innej modalności zmysłowej, i równie łatwo możemy mieć wrażenie, że słyszeliśmy, czuliśmy zapach lub smakowaliśmy coś przedtem, zdając sobie jednocześnie sprawę z tego, iż to coś jest nam nieznanne.

Już od dawna zastanawiano się, w jaki sposób powstaje to zjawisko, jakie czynniki towarzyszą jego powstawaniu oraz jaki jest jego przebieg. Jednak mimo iż wysunięto wiele teorii, zaproponowano rozmaite wyjaśnienia, a także przeprowadzono wiele pomysłowych badań, do dzisiaj nie znaleziono jednoznacznej odpowiedzi na wiele pytań związanych z tym interesującym zjawiskiem.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie kontekstu historycznego, a także najważniejszych i najbardziej znanych teorii oraz sposobów rozumienia zjawiska *déjà vu*.

RYS HISTORYCZNY

Pojęcie „*déjà vu*” pochodzi z języka francuskiego i w dosłownym tłumaczeniu oznacza „już widziane”. Na powstanie tego terminu, a także głębsze zainteresowanie badaczy tym fascynującym zjawiskiem, wpływ miały z pewnością określone czynniki historyczne. Należy do nich zaliczyć bez wątpienia znaczny rozwój wielu dziedzin nauki związanych z badaniem mózgu, a także poziom ówczesnej wiedzy dotyczącej zaburzeń pamięci, percepcji, myślenia, działania i uwagi. Zasadniczo na sposób myślenia o tym zjawisku wpłynęło także powstanie i rozwój psychoanalizy, behawioryzmu oraz psychologii poznawczej.

Duże zainteresowanie naukowców tematyką związaną z pamięcią i różnorodnymi jej zaburzeniami nasiliło się szczególnie w dziewiętnastym wieku. Przeprowadzano badania we Francji, Holandii, Anglii, Niemczech, Stanach Zjednoczonych, a także w wielu innych krajach. Szczególnie ważną rolę w tych naukowych poszukiwaniach odegrała Francja, gdzie w latach dziewięćdziesiątych dziewiętnastego wieku zaburzenia pamięci stały się głównym przedmiotem badań wielu naukowców.

Jednym z czołowych badaczy zajmujących się tą problematyką był francuski filozof i psycholog Théodule Ribot, autor często cytowanej pracy pt. *Les maladies de la memoire*, w której przedstawił teorię dotyczącą procesów pamięciowych, opartą na wczesnych dziewiętnastowiecznych poglądach na ten temat (Ribot, 1881). Traktował on zaburzenia związane z pamięcią jako rodzaj chorobliwego stanu psychiki, który dotyczyć może pojedynczej grupy wspomnień lub odnosić się do pamięci jako całości.

Zainteresowanie zjawiskiem paramnezji oraz innymi zaburzeniami związanymi z zagadnieniami pamięci świetnie ilustruje debata, jaka miała miejsce w „*Revue Philosophique*”, czasopiśmie założonym w 1876 roku przez Ribota. Debata zapoczątkował francuski filozof André Lalande, który zaprezentował raport podsumowujący kilka różnych punktów widzenia na temat zaburzeń pamięci (Lalande, 1893). W raporcie tym zostały

¹ Adres do korespondencji: Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński, al. Mickiewicza 3, 31-120 Kraków; e-mail: tomekd@apple.phils.uj.edu.pl

TOMASZ DROŻDŹ

podsumowane między innymi poglądy Sully'ego (1894), Ribota (1881), Kraepelina (1886) oraz amerykańskiego badacza Burnhama (1888).

Lalande (1893) był zdania, iż poczucie związane z wrażeniem znajomości jest na ogół natychmiastowe oraz kompletne. Wskazuje także, że zjawisko to nie zawsze ma charakter patologiczny i występuje w przybliżeniu u około trzydziestu procent populacji.

Do trwającej debaty przyłączył się także Kraepelin, który opublikował artykuł dotyczący paramnezji, określając ją jako *Erinnerungsfalschungen* (Kraepelin, 1886) oraz Dugas, który twierdził, iż zjawisko *déjà vu* występuje znacznie częściej wśród młodych ludzi między dwudziestym a trzydziestym rokiem życia, a także – podobnie jak Lalande (1893) – wskazywał, że zjawisko to nie musi mieć charakteru patologicznego (Dugas, 1894).

Powszechnie przyjmuje się, iż po raz pierwszy dla opisu tego rodzaju zjawiska termin „*déjà vu*” został użyty w 1876 roku przez francuskiego badacza Boiraca (1876). Chcąc opisać to zjawisko, Boirac użył sformułowania *la sensation du déjà vu*, czyli „poczucie już widzianego”.

Blisko dwadzieścia lat po użyciu na łamach „*Revue Philosophique*” przez Boiraca terminu *la sensation du déjà vu*, odbyła się w Paryżu konferencja Towarzystwa Medyczo-Psychologicznego. Jednym z jej uczestników był francuski uczoney Arnaud (1896), który zaproponował, aby termin „*déjà vu*” wprowadzić do literatury naukowej. Arnaud uważał, iż chociaż inne określenia, jak np. *false recognition*, *false memory* czy *paramnesia* również w jakimś stopniu opisują wspomniane zjawisko, to mają one zbyt szerokie znaczenie i często są nieadekwatnie używane. Jednymi z ostatnich, lecz nie mniej ważnych założeń związanych z tematyką *déjà vu* i zamykających jednocześnie wiek dziewiętnasty, były sugestie przedstawione przez Bernard-Leroya (1898), autora jednych z pierwszych badań dotyczących tego zjawiska, w których zwrócił szczególną uwagę na jego interindywidualne cechy.

Pojawienie się terminu „*déjà vu*” w literaturze naukowej spotkało się z dużym zainteresowaniem ze strony wielu badaczy i naukowców. Do pierwszych, którzy sformułowali teorie wyjaśniające to zjawisko, należy zaliczyć Osborne'a (1884), wspomnianego wcześniej Bernard-Leroya (1898) oraz Albesa (1906). Na uwagę zasługują także teorie zaproponowane przez Freuda (1905; 1913), Grasseta (1904), a także Janeta (1905).

Warte podkreślenia są także założenia holenderskiego naukowca Heymansa (1904), który utrzymywał, iż duże znaczenie dla powstawania zjawiska *déjà vu* mają procesy związane z uwagą. W 1931 roku Berndt-Larsson zasugerował, iż należy rozróżnić normalną oraz patologiczną postać zjawiska „*déjà vu*”. Pierwsza z wyróżnionych postaci jest według niego zwykle przelotna, powoduje krótkotrwałe „wstrząs emocjonalny” i jest wynikiem zaburzeń spostrzegania zbliżonych do złudzeń percepcyjnych. Patologiczna postać zjawiska jest bardziej trwała i często prowadzi do znacznej dezorganizacji poznawczej.

Wśród bardziej współczesnych badaczy należy wymienić Chapmana i Mensha (1951), których autorskie badania dotyczyły między innymi związku pomiędzy zjawiskiem *déjà vu* i marzeniami sennymi. Na uwagę zasługują także badania, które przeprowadzili Richardson i Winokur (1967), Harper (1969), Neppe (1979; 1983) oraz Sno i Linszen (1900; 1992; 1993; 1994).

INTERPRETACJE TEORETYCZNE

Ogromne zainteresowanie badaczy zjawiskiem *déjà vu* doprowadziło do powstania wielu teorii, które usiłowały je wyjaśnić. Z powodu dużej liczby oraz różnorodności istniejących teorii, dokonałem ich podziału na trzy kategorie. Do pierwszej zaliczyłem mechanizmy mózgowe związane ze zjawiskiem *déjà vu*, do drugiej mechanizmy psychologiczne, psychodynamiczne i psychiatryczne, natomiast trzecia kategoria związana jest z mechanizmami parapsychologicznymi i paranormalnymi.

Mechanizmy mózgowe

Do pierwszej z wymienionych kategorii zaliczyć należy teorię zaproponowaną przez Jacksona (1880; 1888). Według niego, zjawisko *déjà vu* jest jednym z typowych i często spotykanych objawów padaczki płata skroniowego nie dominującej półkuli mózgowej. Już Neumann (1859) opisał zjawisko zbliżone do *déjà vu*, które zaobserwował u pacjentki chorej na padaczkę, a wspomniany Jackson (1888) zasugerował istnienie znaczącego związku pomiędzy zjawiskiem *déjà vu* oraz uszkodzeniem położonej w okolicy kości klinowej części prawej półkuli mózgowej. Sugestia ta została potwierdzona w badaniach Penfielda (Penfield, Rasmussen, 1955; 1950) i zjawisko *déjà vu* zostało po raz pierwszy wywołane w warunkach eksperymentalnych. Powiązaniem epilepsji ze zjawiskiem *déjà vu* zajmowali się również tacy badacze, jak Halgren (Halgren i in., 1978), Weinstein (1959) oraz Wilson (1928).

Kolejną z teorii odnoszących się do mechanizmów mózgowych jest zaproponowana przez MacCurdy (1925) teoria *paramnesic rationalization*. Teoria ta wyjaśnia *déjà vu* poprzez odwołanie się do zaburzeń w działaniu tych obszarów mózgu, które odpowiedzialne są za przebieg procesów pamięciowych. Zaburzenia te polegają na

ZJAWISKO DÉJÀ VU

niemożności pełnego rozpoznania danego doświadczenia, co sprawia, iż często jest ono niepełne. W wyniku tego doświadczenie takie zostaje poddane procesom racjonalizacji, które mają na celu pewne „dopełnienie” danego doświadczenia. Często zdarza się jednak, iż proces ten jest także przyczyną wielu dalszych zniekształceń pamięciowych, a w konsekwencji również wystąpienia zjawiska déjà vu.

Jedną z ważniejszych teorii, także związaną z mechanizmami mózgowymi, jest zaproponowana przez Efrona (1963) „teoria hemisferyczna”. Według tej teorii, zjawisko déjà vu powstaje w wyniku wystąpienia pewnego opóźnienia w transferze informacji z półkuli dominującej do półkuli niedominującej, co może być spowodowane nawet niewielkim uszkodzeniem jednej z półkul mózgowych. Podczas normalnego funkcjonowania mózgu opóźnienie rzędu kilku milisekund nie jest w ogóle dostrzegane i zauważane. Jeżeli jednak opóźnienie transferu pomiędzy półkulami znacznie się zwiększy, na przykład do stu milisekund, kilku sekund lub nawet jednej minuty, spowoduje to dwukrotne otrzymanie tej samej informacji przez półkulę niedominującą. Wtedy człowiek może potraktować obecną sytuację jako uprzednią, mającą już miejsce kiedyś w przeszłości.

Znana jest grupa teorii, które wyjaśniając zjawisko déjà vu, odwołują się do „rozbieżności w spostrzeganiu danego doświadczenia”. Przykładem może być teoria Grassetta (1904). Według tego autora zjawisko déjà vu jest rezultatem wystąpienia rozbieżności pomiędzy percepcją a związanymi z nią odczuciami. Z kolei Ellis (1911) uważa, iż zjawisko déjà vu powstaje w wyniku chwilowej niemożności odróżnienia obecnych faktów od faktów pochodzących z przeszłości.

Według niektórych badaczy, ważną rolę w powstawaniu zjawiska déjà vu pełnią także procesy związane z uwagą. Już Titchener (1917) wyjaśniał to zjawisko jako wynik zaburzenia procesu umysłowego, odpowiedzialnego za utrzymywanie uwagi na odpowiednim poziomie. Wyjaśnienia dostarczone przez Lalande'a (1893), a także przez Berndt-Larsona (1931) również akcentują rolę uwagi w powstawaniu zjawiska déjà vu.

Mechanizmy psychologiczne, psychodynamiczne oraz psychiatryczne

W skład drugiej z wyróżnionych kategorii wchodzi wiele różnorodnych aspektów zjawiska déjà vu. Jedną z ważniejszych teorii, która wyjaśniając zjawisko déjà vu, odwołuje się właśnie do tej kategorii, jest „teoria hologramu”. Nawiązuje ona w swych wyjaśnieniach do modelu technologicznego. Hologram jest rodzajem trójwymiarowej fotografii, której każda, nawet najmniejsza część zawiera wystarczającą ilość informacji, potrzebnych do odtworzenia tej fotografii w całości. Zgodnie z tą teorią, wspomnienia przechowywane są w mózgu jako hologramy, a zjawisko déjà vu powstaje wówczas, gdy jakaś część obecnego doświadczenia jest podobna do części przechowywanego w mózgu hologramu.

Przykładem innej teorii jest teoria „głowicy nagrywającej i głowicy odtwarzającej”, zaproponowana przez francuskiego badacza De Nayera (1979). Wyjaśniając zjawisko déjà vu, posługuje się on analogią do kasyety oraz magnetofonu kasetowego. Traktuje on pamięć jako szereg „przegródek”, z których każda zdolna jest do zapamiętania określonej porcji informacji. Zapamiętanie informacji dokonuje się za pomocą „głowicy nagrywającej”, podczas gdy odczyt wcześniej zapisanych informacji odbywa się poprzez „głowicę odtwarzającą”.

Według De Nayera zjawisko déjà vu powstaje wtedy, gdy występuje pewne zaburzenie koordynacji między „głowicą nagrywającą” a „głowicą odtwarzającą”, polegające na tym, iż zarówno „głowica nagrywająca”, jak i „głowica odtwarzająca” znajdują się nad jedną i tą samą „przegródką” w pamięci. Prowadzi to do jednoczesnego zapisywania danej informacji w pamięci („głowica nagrywająca”), jak również do uznania tej informacji za wcześniej zapisaną, a tym samym wcześniejszą. Może wtedy dojść do potraktowania obecnego doświadczenia jako już kiedyś wcześniej występującego w przeszłości. Równoczesny zapis oraz odczyt jednej i tej samej informacji De Nayer (1979) uważa za istotę zjawiska déjà vu.

Są teorie, które wyjaśniając zjawisko déjà vu, odwołują się do założeń psychodynamicznych. Janet (1905) utrzymywał, iż zjawisko déjà vu jest jednym z mechanizmów związanych z redukcją lęku. Łączy się to według niego z zaprzeczaniem prawdziwości istnienia obecnego zdarzenia, w wyniku czego dana osoba może mieć poczucie, iż wystąpiło ono już kiedyś w przeszłości. Zastosowanie takiego mechanizmu umożliwia obniżenie poziomu lęku związanego z tą nową, często stresującą sytuacją.

Zwolennikiem zbliżonej teorii był Oberndorf (1941). On także traktował zjawisko déjà vu jako jeden z mechanizmów wpływających na redukcję lęku, dzięki któremu możliwe jest powtórne przeżycie danego doświadczenia z przeszłości i związane jest to z obniżeniem lęku. Uważał, iż jeżeli już raz doświadczyliśmy danego zdarzenia, to powtórnemu jego wystąpieniu towarzyszyć będzie dużo mniejszy poziom lęku i napięcia.

Według niektórych teorii psychodynamicznych zjawisko déjà vu związane jest z tłumieniem, jednym z często stosowanych mechanizmów obronnych ego. Freedman (Freedman, Kaplan, Sadock, 1976) określił tłumienie jako jeden z nieświadomych mechanizmów obronnych, który polega na usunięciu lub wyparciu ze świadomości poglądów lub pragnień, które nie są powszechnie przyjmowane i akceptowane. Według Freuda (1905) zjawisko déjà vu jest jednym z mechanizmów, za pomocą którego dochodzi do bezpiecznego uświadomienia tych zagrażających dla ego treści. Aktualnie doświadczenia jak gdyby „uaktywniają” owe nieświadome pragnienia,

TOMASZ DROŻDŹ

i dzięki temu mogą się one rzeczywiście wydawać znajome.

Często zdarza się, iż dochodzi do uświadomienia wypartych treści w wyniku podświadomej „chęci naprawy” danego zdarzenia, mającego miejsce wcześniej w przeszłości. Freud (1905) w swoich pierwszych teoriach wyjaśniających zjawisko *déjà vu* także wskazywał na relacje pomiędzy wspomnieniami i nieświadomymi fantazjami, reprezentowanymi przez pragnienie poprawienia obecnej sytuacji. Także Marcovitz (1952) jest autorem zbliżonej teorii, którą nazwał *second chance*. Według niego zjawisko *déjà vu* jest wyrażeniem pragnienia dotyczącego powtórzenia się danego doświadczenia z przeszłości jeszcze raz w celu poprawienia i rozwiązania uprzednich niedociągnięć (np. poczucia winy).

Również Pickford (1940), Arlow (1959), a także Oberndorf (1941) skłaniali się do twierdzenia, iż zjawisko *déjà vu* związane jest z obroną *ego* i może być jednym z mechanizmów obronnych. Oberndorf (1941) sądził, iż jest to mechanizm umożliwiający pewien rodzaj „wsparcia”, natomiast Arlow (1959) twierdził, iż dzięki niemu możliwe jest wskazanie na nieprawdziwość, zaprzeczenie realnego istnienia lub związek z marzeniami sennymi wszystkich wspomnień, życzeń oraz fantazji, które mogą być zagrażające dla świadomości. Aby stłumić źródło występowania silnego wewnętrznego zagrożenia, oryginalne doświadczenie z przeszłości jest zastępowane doświadczeniem obecnym.

Twórcą innej teorii jest Lapie (1894). Uważa on, iż zjawisko *déjà vu* jest rezultatem odniesienia aktualnych przeżyć do wcześniej występujących marzeń i fantazji. Odniesienie to może być tak silne, iż osoba jest przekonana, że dane doświadczenie miało już kiedyś miejsce w przeszłości. Związek tego zjawiska z marzeniami i fantazjami był podkreślany także przez Pickforda (1940; 1942; Pickford, Bowyer, 1950).

Teoria traktująca występowanie zjawiska *déjà vu* jako rezultatu szczególnego rodzaju rozszczepienia osobowości (*personality split*) zaproponowana została przez Dugasa (1894). Podobnie jak Wigan (1884), także i on początkowo zastanawiał się, czy występowanie zjawiska nie jest związane z określonym rodzajem asynchronizacji między półkulami mózgu. Doszedł jednak do wniosku, iż bardziej prawdopodobne jest to, że powstaje ono wskutek rozszczepienia osobowości, a nie w wyniku „podwójnego spostrzegania”. Skłania się on tym samym do tezy Wigana (1884) o przypisywaniu półkulom mózgowym odrębnych „osobowości”, tworzących jednak jedną całość.

Są teorie, które w swoich wyjaśnieniach dotyczących zjawiska *déjà vu* wyraźnie akcentują rolę, jaką pełni sen oraz marzenia senna. Według takich autorów, jak Ferenczi (1912), Freud (1900) oraz Pötzl (1926) przyczyną występowania zjawiska *déjà vu* mogą być nieświadomione przeżycia, mające miejsce podczas snu lub występujące w marzeniach sennych. Freud (1900) twierdzi jednak, iż zjawisko to nie zawsze musi być tylko rezultatem marzeń sennych, lecz może występować także w trakcie samego snu. Z kolei Pötzl (tamże) argumentuje, że zarówno sny, jak i zjawisko *déjà vu* mogą być rezultatem przedwcześnie przerwanej zamieru (np. zrobienia czegoś) lub niespełnionych pragnień.

Także Ferenczi (1915) uważa, iż na występowanie tego zjawiska mogą mieć wpływ zarówno marzenia, jak i koszmary senna, które często związane są z nieświadomymi fantazjami dotyczącymi obecnej sytuacji. Podkreśla, iż jego kliniczne doświadczenie pozwala mu na dobitne stwierdzenie, że istnieje wyraźna i często występująca korelacja pomiędzy zjawiskiem *déjà vu* i snem. Sądzi także, iż związek ten zazwyczaj odnosi się do snu, który miał miejsce poprzedniej nocy.

Teoria łącząca zjawisko *déjà vu* z marzeniami sennymi opisywana była także wcześniej przez Sully'ego (1894). Twierdził on, iż zjawisko *déjà vu* występuje w wyniku przypadkowego związku lub podobieństwa nieświadomych treści marzeń sennych z codziennymi wydarzeniami. Gdy obecna sytuacja podobna jest do nieświadomionej sytuacji mającej miejsce w trakcie marzeń sennych, dana osoba może mieć wrażenie, iż doświadcza zjawiska *déjà vu*.

Jednym z bardziej znanych badaczy akcentujących związek pomiędzy zjawiskiem *déjà vu* i marzeniami sennymi był Zuger (1966). Wskazywał on na dwa możliwe sposoby rozumienia tego zjawiska i jego powiązania z marzeniami sennymi. Zgodnie z pierwszym sposobem rozumienia zjawisko *déjà vu* i marzenia senna są zupełnie oddzielnymi zjawiskami. Drugi punkt widzenia zakłada, iż zarówno zjawisko *déjà vu*, jak i marzenia senna są częścią jednego i tego samego zjawiska.

Istnieją także teorie, według których zjawisko *déjà vu* ma związek z depersonalizacją i derealizacją. Zależność ta opisywana była przez wielu badaczy. Nemiah (1976) sądził, iż zjawisko *déjà vu* oraz depersonalizacja dotyczą zmiany występującej w rzeczywistym spostrzeganiu. *Déjà vu* występuje wtedy, gdy człowiek zaakceptuje tę obcą rzeczywistość, z kolei depersonalizacja dotyczy czegoś przeciwnego – rzeczywistość pozostaje dla człowieka obca. Z kolei Woodworth (1948) uważał, iż źródłem powstawania zjawiska *déjà vu* jest rozpoznanie bez przypomnienia. Natomiast depersonalizacja ma miejsce w sytuacji odwrotnej. Jest to przypomnienie sobie czegoś bez rozpoznania.

Przeprowadzone badania wskazują na relacje pomiędzy depersonalizacją i zjawiskiem *déjà vu*. Harper (1969) wskazał, iż u osób, które doświadczają depersonalizacji, częściej występuje także zjawisko *déjà vu*. Również Pickford (1942a; 1942b; 1944; Pickford, Bowyer, 1950) opisywał przypadki występowania zjawiska *déjà vu*,

ZJAWISKO DÉJÀ VU

w połączeniu z łagodną postacią depersonalizacji.

Mechanizmy parapsychologiczne i paranormalne

Jednym z bardzo często spotykanych w literaturze wyjaśnień zjawiska *déjà vu*, odwołującym się do mechanizmów parapsychologicznych, jest reinkarnacja. Zwolennikami takiego wyjaśnienia byli: Pitagoras oraz Arystoteles. Arystoteles już 350 lat p.n.e twierdził, iż zjawisko *déjà vu* należy powiązać z uprzednim istnieniem. Również filozofia hinduizmu, w której istnieje powszechna wiara w reinkarnację, wyjaśnia w ten sposób to zjawisko.

Obecnie także można spotkać wyjaśnienia zjawiska *déjà vu* odwołujące się do reinkarnacji. Na przykład Ouspensky (1931) utrzymuje, iż zjawisko to jest dowodem na prawdziwość istnienia uprzedniego życia, a tym samym reinkarnacji. Także i Myers (1895) jest zdania, iż zjawisko *déjà vu* jest związane z reinkarnacją, a także może być wynikiem wspomnień związanych z okresem przed narodzeniem człowieka. Takie opinie są jednak obecnie uważane za wysoce nieprawdopodobne.

Ciekawe wyjaśnienia zaproponowane zostały przez Chariego (1962), który za pomocą terminu *telepathic paramnesia* usiłował wyjaśnić większość rzekomo występujących przypadków reinkarnacji. Uważał on, iż zjawisko *déjà vu* ma związek z „poznaniem na podświadomym poziomie”. Przykładowo, dane zdarzenie, które zostanie zarejestrowane tylko na „podświadomym”, a nie na świadomym poziomie, może być zinterpretowane jako zjawisko *déjà vu*, jeżeli kiedyś w przyszłości wystąpi jakieś zdarzenie do niego podobne.

Parapsychologiczne mechanizmy wyjaśniające zjawisko *déjà vu* obejmują również aspekty związane z *out-of-the-body-experience*, czyli z poczuciem „przebywania poza własnym ciałem”.

Opis jednego z takich doświadczeń zaprezentowany został przez Penfielda (1955) i dotyczył pewnego pacjenta, który miał subiektywne przekonanie, iż przeżył doświadczenie związane z „przebywaniem poza własnym ciałem”. Pacjent ten cierpiał na ostrą postać padaczki skroniowej i miał skłonność do przeżywania zjawiska *déjà vu* bezpośrednio przed wystąpieniem ataku padaczkowego.

Doświadczenia związane z „przebywaniem poza własnym ciałem”, a także łączące się z tym występowanie zjawiska *déjà vu*, opisywał już wcześniej Carrington (1931). Według niego w pewnych szczególnych okolicznościach, do których zaliczyć można na przykład chwilową utratę przytomności oraz zaburzenia związane z prawidłowym funkcjonowaniem mózgu, może dojść do poczucia, iż „przebywa się poza własnym ciałem”. Podaje on takie wyjaśnienie, gdyż uważa, iż w pewnych okolicznościach trudno inaczej wyjaśnić zjawisko *déjà vu*.

Omawiając zagadnienia związane ze zjawiskiem *déjà vu* w kontekście zjawisk paranormalnych, należy także wspomnieć o „prekognicji” (precognition) oraz o „snach prekognicyjnych”. „Prekognicja” to rodzaj ogólnej wiedzy na temat przyszłości, która ma z reguły nielogiczny charakter. Często zdarza się, iż prekognicja ma miejsce podczas snu. Nazywane są one wtedy „snami prekognicyjnymi” lub proroczymi. Zjawisko *déjà vu* powstaje w tym przypadku w wyniku nagłego „przypomnienia sobie” danego snu z przeszłości w konkretnej sytuacji, która jest z reguły do niego podobna.

Jednym z pierwszych badaczy, którzy byli zdania, iż prekognicja oraz sny prekognicyjne mają bezpośredni wpływ na występowanie zjawiska *déjà vu*, był Radestock (1879). Poddał on analizie swoje notatki dotyczące snów; i doszedł do wniosku, iż bez trudu zidentyfikować może te sny, które stały się najprawdopodobniej przyczyną występowania u niego zjawiska *déjà vu*. Wielu współczesnych badaczy, do których należy zaliczyć MacCurdy'ego (1925), Carringtona (1931), Chariego (1962; 1964), także sugeruje, iż sny prekognicyjne mogą mieć wpływ na powstawanie zjawiska *déjà vu*.

*

Przedstawiony rys historyczny oraz najważniejsze teorie usiłujące wyjaśnić zjawisko *déjà vu* pozwalają na stwierdzenie, iż zainteresowanie badaczy tym zjawiskiem wzrosło znacząco w XIX i XX wieku. Nie można jednoznacznie stwierdzić, iż istnieje jakieś jedno ogólne jego wytłumaczenie. Wielu badaczy sądzi, iż związane jest ono z mechanizmami mózgowymi, jednak obecnie coraz częściej zwraca się uwagę na mechanizmy psychologiczne. Najmniejsza grupa badaczy wskazuje na związek tego zjawiska z mechanizmami parapsychologicznymi.

Mimo iż jest wiele teorii usiłujących wyjaśnić zjawisko *déjà vu*, zdecydowana większość z nich nie jest empirycznie potwierdzona. Konieczne jest więc podjęcie takich badań, gdyż liczba niewiadomych dotyczących tej problematyki wciąż przewyższa to, co już wiadomo na ten temat. Podjęte być powinny także próby opracowywania narzędzi pomiarowych, które uwzględniłyby określone zmienne związane z tym zjawiskiem. Subiektywizm zjawiska *déjà vu* jest przyczyną wielu trudności w jego naukowym poznaniu. Jednak bez podjęcia próby ograniczenia tych trudności, zjawisko to wciąż pozostanie nieznanne.

ZJAWISKO DÉJÀ VU

- Arlow, J. A. (1959). The structure of the déjà vu experience. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 7, 611-631.
- Albes, A. (1906). *L'illusion de fausse reconnaissance*. Thesis, Faculte de Medecine de Paris. Paris.
- Arnaud, F. L. (1896). Un cas d'illusion du déjà vu ou de fausse mémoire. *Annales Medico-Psychologiques*, 3, 455-471.
- Bernard-Leroy, E. (1898). *L'illusion de fausse reconnaissance. Contribution a l'étude des conditions psychologiques de la reconnaissance des souvenirs*. Paris: Alcan.
- Berndt-Larsson, H. (1931). Über das Déjà-vu und andere Tauschungen des Bekanntheitsgefühls. *Zeitschrift für die Gesamte Neurologie und Psychiatrie*, 133, 521-543.
- Bergson, H. (1911). *Matter and memory*. London: George Allen and Unwin.
- Burnham, W. H. (1888). Memory, historically and experimentally considered. *American Journal of Psychology*, 2, 39-90, 225-270, 431-464, 568-622.
- Boirac, E. (1876). Correspondance. *Revue Philosophique*, 1, 430-431.
- Carrington, H. (1931). Déjà vu. *Journal of the American Society for Psychological Research*, 25, 301-306.
- Chapman, A. H., Mensh, I. N. (1951, 1952). Déjà vu experience and conscious fantasy in adults. *Psychiatric Quarterly Supplement*, 25-26, 163-175.
- Chari, C. T. K. (1962). Paramnesia and reincarnation. *Proceedings of the Society for Psychological Research*, 58, 186-203.
- Chari, C. T. K. (1964). On some types of déjà vu experiences. *Journal of the American Society for Psychological Research*, 58, 186-203.
- Cole, M., Zangwill, O. L. (1963). Déjà vu in temporal lobe epilepsy. *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, 26, 37-38.
- De Nayer, A. (1979). Le "déjà vu": Elaboration d'un modèle d'approche hypothétique. *Psychiatria Clinica*, 12, 92-96.
- Dugas, L. (1894). Observations sur la fausse mémoire. *Revue Philosophique*, 37, 34-45.
- Efron, R. (1963). Temporal perception, aphasia and déjà vu. *Brain*, 86, 403-424.
- Ellis, I. (1911). *Memory in dreams. The World of Dreams*. Boston: Houghton Mifflin.
- Ferenczi, S. (1912). Ein Fall von "déjà vu". *Zeitschrift für Psychoanalysis*, 2, 648-649.
- Ferenczi, S. (1915). Hebbel's explanation of „déjà vu”. W: *Further contributions to the theory and technique of psychoanalysis*. New York: Boni and Liveright.
- Freedman, A. M., Kaplan, H. I., Sadock, B. J. (1976). *Comprehensive textbook of psychiatry*. Baltimore: Williams and Wilkins.
- Freud, S. (1900). *The interpretation of dreams*. W: J. Strachey (red. i tłum.) (1953), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (vol. 5, s. 395). London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1905). Psychopathology of everyday life. W: A. Brill (red.) (1938). *Basic writings of Sigmund Freud* (s. 169-171). New York: Modern Library.
- Freud, S. (1913). Fausse reconnaissance (déjà raconte) in psychoanalytic treatment. W: J. Riviere (red.) (1933), *Collected papers* (s. 334-341). London: Hogarth Press.
- Grasset, J. (1904). La sensation du „déjà vu”. *Journal de Psychologie Normale et Pathologique*, 1, 2-27.
- Halgren, E., Walter, R. D., Cherlow, D. G., Crandall, P. H. (1978). Mental phenomena evoked by electrical stimulation of the human hippocampal formation and amygdala. *Brain*, 101, 87-117.
- Harper, M. A. (1969). Déjà vu and depersonalization in normal subjects. *Australia and New Zealand Journal of Psychiatry*, 3, 67-74.
- Heymans, G. (1904). Eine enquete über Depersonalisation und Fausse Reconnaissance. *Zeitschrift für Psychologie und der Physiologie der Sinnesorgane*, 36, 321-343.
- Heymans, G. (1906). Weitere Daten über Depersonalisation und Fausse Reconnaissance. *Zeitschrift für Psychologie und der Physiologie der Sinnesorgane*, 43, 1-17.
- Jackson, J. H. (1880). On right and left sided spasm at the onset of epileptic paroxysms, and on crude sensations, warnings, and elaborate states. *Brain*, 3, 192-206.
- Jackson, J. H. (1888). On a particular variety of epilepsy. *Brain*, 11, 179-207.
- Janet, P. A. (1905). A'propos du 'déjà vu'. *Journal de Psychologie Normale et Pathologique*, 2, 289-307.
- Kraepelin, E. (1886). Über Erinnerungsfälschungen. *Archiv für Psychiatrie*, 17, 830-844.
- Lalande, A. (1893). Des paramnesies. *Revue Philosophique*, 36, 485-497.
- Lapie, P. (1894). Note sur la paramnésie. *Revue Philosophique*, 37, 351-352.
- MacCurdy, J. T. (1925). *The psychology of emotion. Morbid and normal*. London: Kegan Paul.
- Marcovitz, E. (1952). The meaning of déjà vu. *Psychoanalytic Quarterly*, 21, 481-489.
- Myers, F. W. (1895). The subliminal self. *Proceedings of the Society for Psychological Research*, 11, 487-493.
- Nemiah, J. C. (1976). Depersonalization neurosis. W: A. M. Freedman, H. I. Kaplan, B. J. Sadock (red.), *Comprehensive textbook of psychiatry* (s. 1268-1272). Baltimore: Williams and Wilkins.
- Neppe, V. M. (1979). *An Investigation of the relationship between subjective paranormal experience and temporal lobe symptomatology (dissertation)*. Johannesburg: University of the Witwatersrand.
- Neppe, V. M. (1983). *The psychology of déjà vu: Have I Been Here before?* Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Neumann, H. (1859). *Lehrbuch der Psychiatrie*. Erlangen: Verlag von F. Enke.
- Oberndorf, C. P. (1941). Erroneous recognition. *Psychiatric Quarterly*, 15, 316-326.
- Osborn, H. F. (1884). Illusions of memory. *The North American Review*, 138, 476-486.
- Ouspensky, P. D. (1931). *A new model of the universe*. London: Kegan Paul.
- Penfield, W., Rasmussen, T. (1950). *Memory, sensory perception and dreams, in the cerebral cortex of man. A clinical study of localization of function*. New York: MacMillan.
- Penfield, W. (1955). The twenty-ninth Maudsley Lecture: The role of the temporal cortex in certain psychical phenomena. *Journal of Mental Science*, 101, 451-465.

TOMASZ DROŹDŹ

- Pickford, R. W. (1940). Three related experiences of déjà vu. *Character and Personality*, 9, 152-159.
- Pickford, R. W. (1942). Rossetti's „Sudden light” as an experience of déjà vu. *British Journal of Medical Psychology*, 19, 192-200.
- Pickford, R. W. (1944). Déjà vu in Proust and Tolstoy. *International Journal of Psychoanalysis*, 25, 155-165.
- Pickford, R. W., Bowyer, L. (1950). The five haystacks: Notes on an experience analogous to déjà vu. *British Journal of Medical Psychology*, 22, 117-121.
- Pözl, O. (1926). Zur Metapsychologie des „déjà vu”. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 132, 91-93.
- Radestock, P. (1879). *Schlaf und Traum*. Leipzig: Breitkopf.
- Ribot, T. (1881). *Diseases of memory*. London: Kegan Paul.
- Richardson, T. F., Winokur, G. (1967). Déjà vu in psychiatric and neurosurgical patients. *Archives of General Psychiatry*, 17, 622-625.
- Sno, H. N., Linszen, D. H. (1990). The déjà vu experiences: Remembrance of things past? *The American Journal of Psychiatry*, 147, 1587-1595.
- Sno, H. N., Linszen, D. H. (1992). Art imitates life: Déjà vu experiences in prose and poetry. *The British Journal of Psychiatry*, 160, 511-518.
- Sno, H. N., Draisma, D. (1993). An early Dutch study of déjà vu experiences. *Psychological Medicine*, 23, 17-26.
- Sno, H. N., Schalken, H. F., de Jonghe, F. (1994). The inventory for Déjà vu Experiences Assessment. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 182, 1, 27-33.
- Sully, J. (1894). *Illusion. A psychological study*. London: Kegan Paul.
- Titchener, E. B. (1917). *A beginner's psychology*. New York: Macmillan.
- Weinstein, E. (1959). Relationship among seizures, psychosis and personality factors. *American Journal of Psychiatry*, 116, 124-127.
- Wigan, A. L. (1844). *The duality of the mind*. London: Longman, Brown and Green.
- Wilson, S. A. (1928). *Modern problems in neurology*. London: Edward Arnold.
- Winslow, F. (1861). *On obscure diseases of the brain and disorders of the mind*. London: JW Davies.
- Woodworth, R. S. (1948). *Psychology*. London: Methuen.
- Zuger, B. (1966). The time of dreaming and the déjà vu. *Comprehensive Psychiatry*, 7, 191-196.